

УДК 930.1:303.446.4

*Ю. В. Капарулін***О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ: ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ
В ГУЛАГУ ТА ПОСМЕРТНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧЕНОГО**

Херсонський державний університет,
вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000, Україна

Капарулін Юрій Валерійович, к. і. н., доц. кафедри всесвітньої історії та історіографії, e-mail: karageorge@ukr.net

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню останніх років життя та діяльності українського історика О. Рябініна-Скляревського. Як результат, — заповнено деякі прогалини у біографії ученого. Впродовж 1920-х — поч. 1930-х рр. О. Рябінін-Скляревський був відомий як український історик, професійний одеський архівіст, який займався дослідженням історії козацтва, суспільно-політичних рухів, одеського масонства та багатьох інших тем. Розквіт його творчої діяльності припав на період українізації. Після згорання останньої ученого, як і чимало інших представників науки та культури, було репресовано за сфабрикованими кримінальними справами. Доля багатьох з них до сьогодні залишається маловивченою. Про останні роки життя О. Рябініна-Скляревського до недавнього часу суми також знали досить мало. Не були відомі навіть точна дата, місце та обставини смерті ученого. В результаті дослідження встановлено, що останні роки О. Рябінін-Скляревський провів у Північно-Уральському виправному трудовому таборі. Також в статті розглянуто процес посмертної реабілітації ученого, що виявив безпідставність та незаконність винесеного вироку радянської влади.

Ключові слова: О. Рябінін-Скляревський; історик; репресії; ГУЛАГ; реабілітація.

Ю. В. Капарулин

**А. РЯБИНИН-СКЛЯРЕВСКИЙ: ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ ЖИЗНИ
В ГУЛАГе И ПОСМЕРТНАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ УЧЕНОГО**

Херсонский государственный университет,
ул. 40 лет Октября, 27, г. Херсон, 73000, Украина

Капарулин Юрий Валерьевич, к. и. н., доц. кафедры всемирной истории и историографии, e-mail: karageorge@ukr.net

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию последних лет жизни и деятельности украинского историка А. Рябина-Скляревского. Как результат, — заполнены некоторые пробелы в биографии ученого. В 1920-х — начале 1930-х гг. А. Рябинин-Скляревский был известен как украинский историк, профессиональный одесский архивист, который занимался исследованием истории казачества, общественно-политических движений, одесского масонства и многих других тем. Расцвет его творческой деятельности совпал с процессом украинизации. После свертывания последней ученого, как и многих других представителей науки и культуры, репрессировали по сфабрикованным криминальным делам. Последние годы жизни А. Рябина-Скляревского до последнего времени были известными мало. Не были известными, в частности точная дата, место и обстоятельства смерти.

В результате исследования установлено, что последние годы жизни ученый провел в Северо-Уральском исправительном трудовом лагере. Также в статье рассмотрен процесс посмертной реабилитации ученого, который показал обоснованность и незаконность приговора советской власти.

Ключевые слова: А. Рябинин-Скляревский; историк; репрессии; ГУЛАГ; реабилитация.

Yu. V. Kaparulin

**O. RIABININ-SKLIAREVSKYI: LAST YEARS
OF LIFE IN GULAG (CENTRAL ADMINISTRATION
OF PRISON CAMPS) AND POSTHUMOUS
REHABILITATION OF THE SCIENTIST**

Kherson State University,
27, 40 rokiv Zhovtnya St., 73000, Ukraine

Kaparulin Yuriy Valerievich, PhD in History, Assistant professor at the Department of world history and historiography, e-mail: kapa-george@ukr.net

ABSTRACT

Oleksandr Riabinin-Skliarevskiy (1878–1942) was a military man and historian, colonel of the Russian Imperial Army, general ensign of the Army of Ukrainian People's Republic and Ukrainian State, commander of the Workers' and Peasants' Red Army, research worker of Odessa Regional Historical Archive and part-time member of All-Ukrainian Academy of Sciences. The author investigates the last years of life and work of the Ukrainian historian O. Riabinin-Skliarevskiy and fills some gaps in scientist's biography. During the 1920s — beginning of 1930s O. Riabinin-Skliarevskiy was known as a Ukrainian historian, professional Odessa archivist, who researched the history of Cossacks, socio-political movements, Odessa masonry and many other topics. The heyday of his creative activity concurred with the period of Ukrainianization. After the latter was brought to a close, the scientist, like many other representatives of science and culture, was arrested under fraudulent criminal charges. The fate of many of them is still poorly studied. As to O. Riabinin-Skliarevskiy, there was little information about his the last years until recently. Even the exact date, place and circumstances of the scientist's death were unknown. This research allowed establishing, that O. Riabinin-Skliarevskiy spent the last years of his life in the North-Ural punishment camp. The paper also considers the process of posthumous rehabilitation of the scientist, revealing groundless and illegal criminal sentencing given by the Soviet government.

Key-words: *O. Riabinin-Skliarevskiy; historian; repression; Gulag; rehabilitation.*

Олександр Рябінін-Скляревський (1878–1942) — військовий та історик, полковник Російської імператорської армії, генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки та Української Держави, командир Робітничо-Селянської Червоної Армії,

науковий співробітник Одеського крайового історичного архіву й позаітатний співробітник Всеукраїнської Академії Наук.

Дослідженням життя та творчості О. Рябініна-Скляревського за останні два десятиліття займалося чимало вітчизняних учених. Зокрема, біографічні довідки та визначення внеску історика в розробку окремих проблем знаходимо в працях В. Андрєєва [1], С. Андрєєвої [2], О. Бачинської, Л. Гісцової [3], Л. Маленко [4], І. Сапожникова, Г. Малинової [5], Н. Швайби [7] та ін. Однак в біографії історика і досі залишається багато «білих плям», що потребують дослідження.

В даній статті на основі архівних матеріалів здійснено спробу висвітлити останні роки життя ученого та процес його помертної реабілітації. Це в свою чергу дасть можливість в черговий раз звернутися до проблеми відносин інтелігенції і влади у період сталінських репресій та доби «відлиги».

У 1931 р. О. Рябініна-Скляревського було вперше заарештовано. Слідство велось по декількох справах: «Весна», «Контрреволюційної військово-офіцерської організації» та справі «Українського національного центру». Тоді доказів «злочинної» діяльності історика для засудження виявилось недостатньо. Постановою від 11 листопада 1931 р. утримання під вартою для нього змінено на підписку про невиїзд. 10 грудня 1931 р. видано постанову оперативного сектору ОДПУ про скасування підписки про невиїзд та закриття справи [8]. Тоді ученому пощастило і він навіть зміг повернутися працювати до архіву.

У 1937 р. вченого заарештували вдруге. В цей час розголошу набула кримінальна справа «Антирадянської німецької організації викладачів Одеського педагогічного інституту». Тут науковцю згадали його співпрацю з німецьким вченим Г. Лейббрандтом і трактували її як шпигунство. Далось взнаки і його військове минуле та матеріали попереднього слідства.

О. Рябінін-Скляревський не визнав своєї провини. Допит вівся переважно не щодо шпигунської діяльності, а про діяльність українських націоналістичних організацій після 1931 р. Імовірно, про це вчений міг мало що розповісти. Але радянська влада не могла залишити без покарання такого «небезпечного для суспільства громадянина» (професійного військового та ще й буржуазного націоналіста). Вердикт — стаття 54-1а (зрада Батьківщини): 10 років ув'язнення і виправних робіт у таборі [8].

5 лютого 1938 р. О. Рябініна-Скляревського було відправлено до Північно-Уральського виправного трудового табору (системи ГУТАБ), що розташовувався на території Свердловської області.

На 15 лютого 1939 р. чисельність ув'язнених виправних трудових таборів (ВТТ) складала 1 млн 321 906 осіб. У Північно-Уральському ВТТ, до якого був відправлений О. Рябінін-Скляревський, на цей момент перебувало 32 723 особи [8].

Табір було засновано 5 лютого 1938 р. Можливо, за збігом обставин, але дата винесення вироку О. Рябініну-Скляревському співпадає з датою заснування табору. З іншого погляду, можемо припустити, що поспішно винесений вирок ученому став результатом необхідності якнайшвидшого заповнення новоствореного табору «зеками». Табір проіснував майже 22 роки до 1 січня 1960 р. [8].

Головними напрямками роботи табору були: лісозаготівля; будівництво целюлозно-паперового заводу поблизу м. Туринська (розпочато в вересні 1938 р.), Тавридського гідролізного заводу та комбінату з виробництва дельта-деревини; двох вуглевипалювальних печей (для розвитку деревовугільної промисловості Уралу); заготівля лижних палиць і виготовлення лиж; деревообробка; випуск шпал; меблеве, взуттєве і швейне виробництво; сільськогосподарські роботи; будівництво Центральних ремонтно-механічних майстерень Головного управління таборів лісної промисловості; обслуговування судноремонтних майстерень, автогаражів, паровозного депо і мотофлоту; будівництво й обслуговування вузькоколіїних залізниць; навантажувально-розвантажувальні роботи та дровозаготівлі [9].

На 1.10.1938 р. у таборі перебувало 24 539 в'язнів, з яких 12 389 засуджених за кримінальні злочини та 4670 як соціально небезпечні елементи (СНЕ) і соціально-шкідливі елементи (СШЕ). Максимальну кількість ув'язнених зафіксовано на 1.01.1942 р. — 33 757 осіб. Показово, що за рік їх чисельність зменшилась більш ніж у тричі: 1.04.1942 — 27 012 тис. осіб, а на 1.01.1943 — 9054 тис. [9].

8 травня 1942 р. Північно-Уральський ТВТ було розділено на Північно-Уральський та Східно-Уральський ВТТ [10].

З Уралу О. Рябінін-Скляревський підтримував листування з родиною до середини 1941 р. У листах писав, що працює завіду-

вачем табірної бібліотеки (листи та адреса, на жаль, не збереглися) [11, арк. 52]. Хворий і немічний, історик помер 10 березня 1942 р. [12]. Точне місце його поховання досі не відоме. Ми можемо лише здогадуватися про те, за яких обставин він помирав і чи взагалі має свою могилу, адже тогочасна практика знала масові поховання у братських могилах, які знаходять і сьогодні.

Таким чином, опинившись в екстремальних умовах табірною життя, О. Рябінін-Скляревський, літній та хворий чоловік, став на межі між життям та смертю. Звичайно, виснажлива фізична праця науковцю була не під силу. Йому пощастило, що радянська влада «підлувалася» про освіченість в'язнів і організувала при таборах роботу бібліотек. Однією з таких бібліотек він і став завідувати, не полишаючи хист і тяжіння до інтелектуальної роботи, що супроводжувала його все життя.

У 1965 р. за зверненням Юрія Рябініна-Скляревського (сина Олександра Рябініна-Скляревського) було розпочато реабілітаційний процес.

У 1939 р. справа О. Рябініна-Скляревського мала бути передана до архіву. Однак слідча справа № 103348 зі звинувачення вченого, засудженого в особовому порядку до 10 років позбавлення волі у 1938 р., не могла бути передана до архіву через те, що її було «недооформлено». У справі був відсутній звинувачувальний вирок, і таким чином, фактично О. Рябініна-Скляревського було засуджено до затвердження слідчої справи командуванням (про це у 1939 р. доповів співробітник І відділення 3-го відділу молодший лейтенант державної безпеки Шварц) [11, арк. 52].

У 1965 р. до справи надійшли матеріали додаткової перевірки. 26 березня 1965 р. вийшла постанова заступника прокурора Одеської області В. Глебова про відправлення справи О. Рябініна на додаткове розслідування. Для цього було більш ніж потрібно підстав:

пряме звинувачення О. Рябініну не висунули;

звинувачувався вчений як агент польсько-петлюрівської розвідки, а допит вівся про зв'язки з українським націоналістичним центром;

справу зі звинувачення було направлено на розгляд НКВС СРСР і прокурора у незавершеному вигляді, і тому залишилося невідомим, у чому ж його звинувачували та за які дії репресовано [11, арк. 50].

Лише у 1965 р. до справи О. Рябініна-Скляревського було додано копію «Повестки к заседанию Особого Сопещания при НКВД СССР от 22 февраля 1938 г.» (місце зберігання оригіналу цього документу досі невідомо) [11, с. 29]. У цьому документі (з грифом «секретно») зазначалося, що О. Рябінін-Скляревський (колишній полковник генерального штабу і командир корпусу українських контрреволюційних військ) — агент німецької розвідки. Однією з підстав звинувачення були його показання про причетність до контрреволюційної військово-офіцерської організації, за справою «Весна» (1931 р. ці звинувачення були не доведені, і вченого звільнили за відсутністю складу злочину). У повістці зазначається, що до шпигунської діяльності на користь Німеччини О. Рябінін-Скляревський був завербований німецьким розвідником, керівником «Аусланд-інституту» Г. Лейббрандтом під час одного з його візитів до СРСР. Наступне звинувачення, яке закидали вченому, — це шпигунська співпраця з племінником О. Змієнко-Скляревським (сином генерала царської та петлюрівської армій, білоемігранта, начальника розвідки УНР В. Змієнко, який з Польщі проводив розвідувальну та терористичну антирадянську діяльність) і прийом кур'єрів В. Змієнко з-за кордону в Одесі [11, арк. 54].

О. Рябінін-Скляревський не зізнався в жодному з пред'явлених звинувачень. Підставами для звинувачень у шпигунській діяльності були начебто викривальні свідчення племінника О. Змієнка-Скляревського та одеського вченого-краєзнавця Р. Міквіца [11, арк. 75].

Утім у свідченнях цих осіб про жодну шпигунську або ворожу співпрацю з О. Рябініним-Скляревським не йдеться (вони лише згадували про його спільну військову службу з В. Змієнком та виключно професійні контакти з Г. Лейббрандтом, не маючи на увазі жодної протизаконної діяльності). Абсолютно безпідставно, без жодних прямих доказів, приписаних йому кримінальних злочинів, О. Рябінін-Скляревський отримав вирок «шпигунство» [11, арк. 54].

10 червня 1965 р. постановою Воєнного трибуналу Одеського військового округу О. Рябініна-Скляревського було визнано невинним через відсутність складу злочину. Таким чином, справедливість було встановлено. Але на жаль, як і для багатьох громадян СРСР, досить пізно.

Сьогодні О. Рябінін-Скляревський не є загальновідомим істориком. Проте його науковий доробок дедалі активніше використовується в сучасній українській історіографії, відтак можемо говорити і про реабілітацію його наукового спадку. Посівши чільне місце серед українських істориків у 1920–1930-х рр., дослідник був незаслужено забутий в Україні після репресій. Дослідження сторінок біографії О. Рябініна-Скляревського дозволяє знову підняти постать ученого до рівня визнаних учених та актуалізувати його науковий доробок.

Література та джерела

1. Андреев В. М. О. Рябінін-Скляревський як дослідник історії запорізького козацтва / В. Андреев // Зб. наук. пр. Бердян. держ. пед. ін-ту ім. П. Д. Осипенко. Сер. : Історія. — Бердянськ, 2000. — С. 15–20.
2. Андреева С. Проблеми запорозько-татарських взаємин періоду Нової Січі в українській історіографії 1920–1930-х рр. / С. Андреева // Південний архів. Іст. науки : зб. наук. пр. — Херсон, 1999. — Вип. 2. — С. 140–144.
3. Бачинська О. А. Задунайські запорожці у вирі російсько-турецької війни 1806–1812 рр. / О. А. Бачинська // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. держ. ун-ту. — Запоріжжя, Просвіта, 2005. — Вип. XIX. — С. 89–93; Гісцова Л. З. О. О. Рябінін-Скляревський / Л. З. Гісцова // Архіви України. — 1992. — № 4. — С. 30–31.
4. Маленко Л. Азовське козацьке військо (1828–1866) / Л. Маленко. — Запоріжжя, 2000. — 514 с.
5. Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии / Г. Л. Малинова, И. В. Сапожников ; отв. ред. Г. В. Сапожникова ; науч. ред. Л. Л. Зализняк. — Одеса ; К. : Элтон-2 ; Гратек, 2000. — 222 с.
6. Швайба Н. І. Постаті запорожців Нової Січі у дослідженні Н. Д. Полонської-Василенко та О. О. Рябініна-Скляревського / Н. І. Швайба // Козацька спадщина : альманах / НАН України, Ін-т історії України, Наук.-дослід. ін-т козацтва, Нікополь. регіон. від-ня. — Нікополь ; Дніпропетровськ : Пороги, 2005. — Вип. 2. — С. 103–106.
7. Бузейчук В. Історик за ґратами : арешт Рябініна-Скляревського 1931 року [Електронний ресурс] / В. Бузейчук // Альтернативная история. — Режим доступу: http://aistor.do.am/publ/istorik_zagratami_aresht_rjabinina_skljarevskogo_1931_roku/1-1-0-404. — Назва з екрана.
8. Петров Н. История империи «Гулаг» [Электронный ресурс] / Н. Петров // История империи Гулаг. — Режим доступа: <http://www.pseudology.org/GULAG/Glava11.htm>. — Загл. с экрана.
9. Виртуальный музей ГУЛАГА [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gulagmuseum.org>. — Загл. с экрана.

10. Северо-Уральский ИТЛ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Северо-Уральский_ИТЛ. — Загл. с экрана.
11. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/r1/r1-4.htm>. — Загл. с экрана.
12. Архівний фонд Управління Служби безпеки України в Одеській області. — Спр. № 15156-п. — 191 арк.
13. Государственный архив административных органов Свердловской области Российской Федерации. — Справка по данным информационного центра Государственного управления внутренних дел Свердловской области от 24.11.2010 № 5471.

REFERENCES

1. ANDREEV, V. M. (2000). O. Ryabinin-Sklyarevs'kyu yak doslidnyk istoriyi zaporiz'koho kozatstva — O. Ryabinin-sklyarevskiy as a researcher of history of Zaporizhzhya Cossacks. *Zb. nauk. Prats Berd. Pedag. Univ. - The collection of scientific works Berdiansk Pedagogical University*. Berdiansk. pp. 15–20. (in Ukrainian).
2. ANDREEVA, S. (1999) Problemy zaporoz'ko-tatars'kykh vzayemyn periodu Novoyi Sichi v ukrayins'kiy istoriohrafiiyi 1920–1930-kh rr. — Problems of Zaporizhzhya-tatar mutual relations in the period of New Sich in Ukrainian historiography of 1920–1930. *Pivdenyi arhiv — South archive*. 2. pp. 140–144. (in Ukrainian).
3. BACHYNS'KA, O. A. (2005) Zadunays'ki zaporozhtsi u vyri rosiys'ko-turets'koyi viyny 1806–1812 rr. — Transdanubia Zaporozhian cossacks in a whirlpool of Russian-Turkish wars of 1806–1812. *Nauk. pr. ist. f-tu Zaporiz. derzh. Un-tu — Labor historical scientific faculty Zaporizhzhya State University*. Zaporizhzhya. 19. pp. 89–93; HISTSOVA, L. Z. (1992) O. O. Ryabinin-sklyarevskiy — O. O. Ryabinin-Sklyarevs'kyu. *Arkhivy Ukrainy — Archives of Ukraine*. 4. pp. 30–31. (in Ukrainian).
4. MALENKO, L. (2000) *Azovs'ke kozats'ke viys'ko (1828–1866) — Azovsk cossack army (1828–1866)*. Zaporizhzhya.
5. MALYNOVA, H. L. & SAPOZHNYKOV, Y. V. (2000) *A. A. Ryabynyn-Sklyarevskyy : materyaly k byohrafyy — A. A. Ryabinin-sklyarevskiy: materials of biography*. Odesa. (in Ukrainian).
6. SHVAYBA, N. I. (2005) Postati zaporozhtsiv Novoyi Sichi u doslidzhennyakh N. D. Polons'koyi-Vasylenko ta O. O. Ryabinina-Sklyarevs'koho — Figures of the Zaporozhian cossacks of New Sich in researches of N. D. Polonskoi-Vasilenko and O. O. Ryabinina-sklyarevskogo. *Kozats'ka spadshchyna — Cossack heritage*. 2. pp. 103–106. (in Ukrainian).
7. BUZEYCHUK, V. (2010) *Istoryk za hratamy: aresht Ryabinina-Sklyarevs'koho 1931 roku. Al'ternatyvnaya ystoryya — Historian behind bars: arrest of Ryabinin-Sklyarevsky in 1931*. Available from:

- http://aistor.do.am/publ/istorik_zh_gratami_aresht_rjabinina_skljarevskogo_1931_roku/1-1-0-404. [Accessed: 3th Mart 2010]. (in Ukrainian).
8. PETROV, N. (n.d.) *Istoriya imperii «Gulag» — Pseudohyia History of the GULAG empire*. Available from: <http://www.pseudology.org/GULAG>. [Accessed: 3 January 2015].
 9. Virtual museum of GULAG — Vyrtual'niy muzey HULAHА. Available from: <http://gulagmuseum.org>. [Accessed: 5 January 2015]. (in Russian).
 10. Severo-Ural'skyu ITL — North-Ural ITL (n.d.) Available from: http://ru.wikipedia.org/wiki/Северо-Уральский_ИТЛ
 11. The system of labor camps in the USSR — Systema ispravytelnotrudovikh laheryy v SSSR (n.d.) Available from: <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG>. [Accessed: 3 January 2015]. (in Russian).
 12. *Document № 15156-p*. (n.d.) Arkhivnyy fond Upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrayiny v Odes'kiy oblasti — The archival fund of Security Service of Ukraine in the Odesa region. Odesa. (in Ukrainian).
 13. *Certificate from data of informative center of State administration of internal affairs of the Sverdlovsk area from 24.11.2010 (2010) № 5471*. Hosudarstvenniy arkhyv admynystratyvnykh organov — State Archives of administrative bodies of the Sverdlovsk region Sverdlovskoy oblasti Rossyyskoy Federatsyy, Sverdlovsk. (in Russian).

Надійшла до редакції 22 грудня 2014 р.

УДК 94(477):929Чикаленко:172.15-058.232.6«18/19»

К. В. Корнієнко

**ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО: ДІЯЛЬНІСТЬ НА НИВІ
АГРАРНОГО ПРОСВІТНИЦТВА**

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

Корнієнко Катерина Володимирівна, к. і. н., ст. викладач кафедри історії та етнографії України, e-mail: zhengal25@rambler.ru

АНОТАЦІЯ

Яскравий діяч українського національного руху, Є. Чикаленко, увійшов в історію, як талановитий публіцист, громадський діяч, політик та меценат. Його біографія уже ставала предметом досліджень низки наукових праць. Метою даної статті є дослідити вклад